
I rörelse

Kropp och modernitet i mellankrigstidens Sverige

AV JONAS FRYKMAN

Power comes from below; that is, there is no binary and all-encompassing opposition between rulers and ruled at the root of power relations, and serving a general matrix – no such duality extending from the top down and reacting on more and more limited groups to the very depths of the social body. One must suppose rather that the manifold relationships of force that take shape and come into play in the machinery of production, in families, limited groups, and institutions, are the basis for wide range effects of cleavage that run through the social body as a whole (Foucault 1980:94).

*f*lera forskare har i de senaste årens analys av svensk samhällsförändring återkommit till det märkliga skovet i vårt sekels historia: Hur kom det sig att en av förra seklets mer marginella europeiska stater, med en huvudsakligen agrar ekonomi, svåra försörjningsproblem och massiv emigration, på knappt en mansålder förvandlades till en modern och framgångsrik nation?

Förändringen handlade inte blott om fred, industribyggen, kraftverk, gruvanläggningar och skogsavverkning. Också människors livsföring och orientering moderniserades på ett mycket genomgripande sätt. Den stora socialiseringsprocess som det var att göra "landsbygdsbor till svenskar" för att travestera Eugene Webers uttryck, innebar att nationell identitet ingick äktenskap med modernitet (jfr Fryk-

man 1991, Nilsson 1991). Moderniteten nationaliserades och blev svenskhet (Löfgren 1991). Att vara svensk var att öva sig i framåtblickandets konst. När etnologer idag ger ett porträtt av svenskens socialkaraktär använder de gärna sådana klassiska modernistiska egenskaper som rationalism, uppbrotsberedskap och arbetsamhet (jfr Daun 1989). Utan den mentala eller fysiska beredskapen vore en samhällelig modernisering inte möjlig. Men hur uppstod den? Nationell och annan kulturell identitet har på senare tid diskuterats i termer av narrativa konstruktioner. Det "Imagined Community" som Benedict Anderson beskrivit, är en sådan berättelse som givit mål och mening åt färden för dem som slungats ut ur fasta relationer och fått pröva på det moderna samhällets uppbrott (Anderson 1983). Endast framtiden har utlovat stabili-

tet och nuet blir en rastplats på vägen dit - drömmen om framtidslandet har fått utgöra reselektyr. När människor rycks loss ur sina givna positioner i en hierarkisk helhet passar den nationella ideologin som en temporär riktningsangivelse. Den skänker identitet till ett minimum av obligationer (Dumont 1986).

I historiskt orienterad analys av kulturell identitet har också interaktionen och den kontrastiva bestämningen vunnit terräng. Den geografiska och intellektuella rörlighet som det moderna samhället erbjuder, har gjort att människor tränats i vardagens många möten. Nationell särpräglighet har blivit möjlig genom att människor erfar skillnader - svenskhet och danskhet definieras i en ömsesidig kontrastverkan. Etniska kategorier organiseras i själva mötet.¹

Den kulturella identiteten skapas och omskapas alltså i en ständig formeringsprocess, därom råder viss enighet. Det minst uppodlade vetenskapliga fältet förefaller att vara diskussionen av hur sinnen och dispositioner formas i en slags vardagens mikrofysik. Kan man lyfta fram en serie betenden, känslor och vanor - ett sätt att känna och att vara - utan att kollapsa in i psykologiska resonemang om en ärvd, traderad eller socialiserad karaktär? Här är området minerat av decenniernas och århundradens folkpsykologiska och rasbaserade försyndelser. I den etnografiska exotismens utmarker har producerats och produceras alltjämt beskrivningar av hur identitet eller egenskaper förs vidare mellan individer och generationer som någon undflyende substans. Inom såväl etnicitets- som nationalitetsforskning frodas en slags "tribalism" där forskare försöker ge helhetbilder av den aktuella kulturens grundläggande personlighet, mentalitet eller karaktär. Det här är i stället försök att visa på hur man kan diskutera kulturell identitet i termer av föränderlighet, rörelse

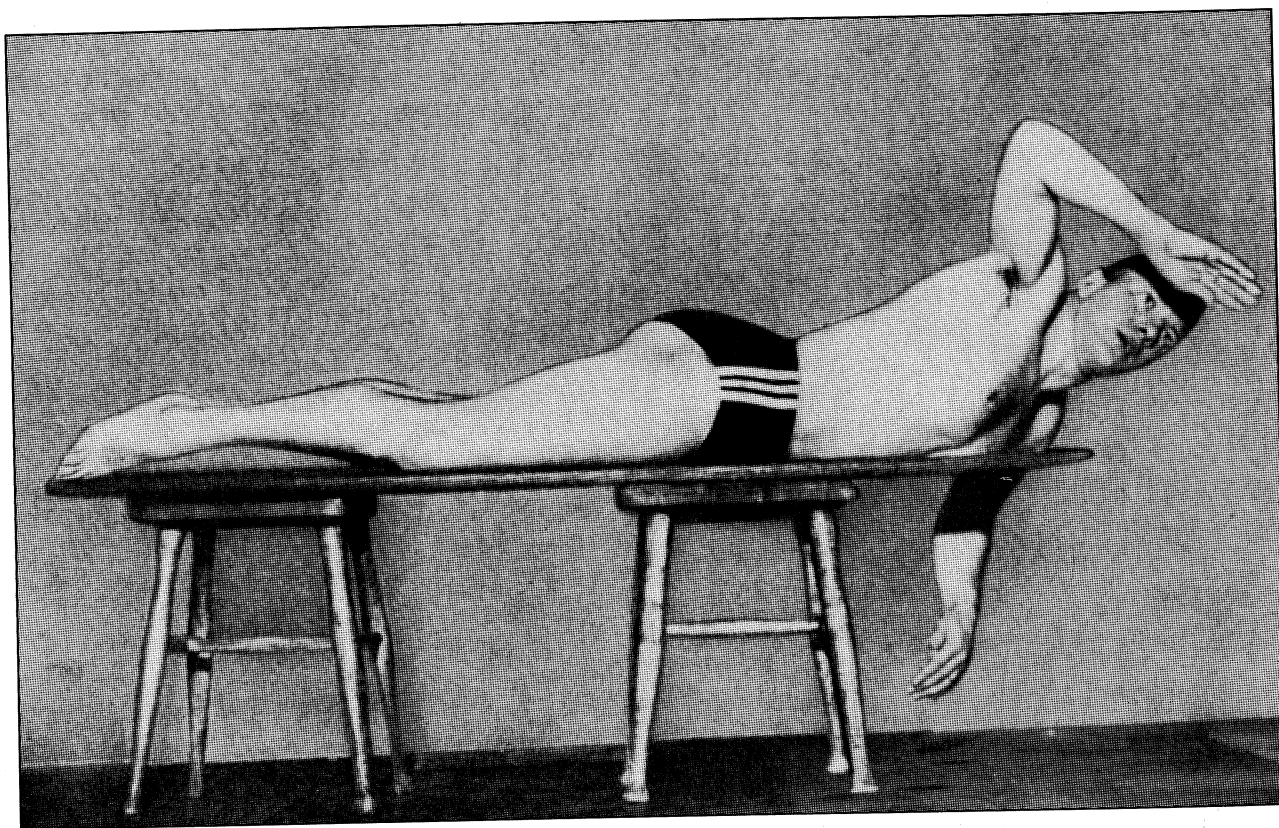
och uppbrott - alla egenskaper som utmärker människors hållning i moderniteten (jfr Lash & Friedman 1992). Det som är utmärkande för det som kan kallas kulturell identitet är sammansättningen av motsatser i en föränderlighet mer än organisationen av egenskaper inom en helhet. Mer konkret är målet att diskutera hur svenska kroppar, sinnen, känslor och vanor formades i en intensiv växelverkan mellan statlig politik, klassintressen, vardagens villkor och historiskt givna kulturella strukturer under 1930-talet.

Beskrivningen har två viktiga frontlinjer. Den första dras då emot diskussionen av dispositioner som *egenskaper* och helheter eller socialiserade identiteter i stället för kontraster, konfrontationer och föränderlighet. Den andra fronten går emot analyser där man förutsätter att sådana processer utgår från något centrum - där uppe. Som etnolog kan det vara mer naturligt att se hur makten att definiera också kroppen kommer "underifrån" liksom från sidorna, från historien och från framtiden. Uppbrottsberedskapen provas och omsätts i vardagens praktiska handlingar och det bör då bli vardagens praxis som kan lägga grunden för studiet av hur kulturell identitet skapas. Trots att etnologin har koncentrerat sig på analysen av vardagslivets organisation, har det varit ont om diskussioner hur detta är platsen där samhällelig makt konstitueras (jfr Lindqvist 1988).

Kroppens revolution

Om jag vore diktator skulle jag förbjuda allt bollspel i England utom möjligen under två dagar i veckan. De andra dagarna skulle ungdomen gymnastisera efter det mest rationella, svenska systemet.

Så uttalade sig den brittiske ministern Clark Kerr vid ambassaden i Stockholm för

*Det gällde att "spänna kroppen i en djärv båge mot den framtid man ännu blott anade".
Foto ur Hälsa och friluftsliv (1949).*

Svenska Dagbladet den 27 juli 1934, innan han återvände hem.² Ministern hade inte överlevt länge som brittisk diktator med ett sådant program. En förändring av det slaget kan inte drivas uppifrån. Vad han beskrev som en utopi för engelsmännen var för många i Sverige en realitet. I snart sagt vart ordenshus, varje bygdegård och varje ledig gymnastiksal bedrevs det under 30-talet kroppsövningar för unga och gamla, för pojkar och flickor, för arbetare, bönder och borgare.

Svenska Gymnastikförbundet som vid första världskrigets slut hade knappt 8.000 medlemmar hade när nästa krig bröt ut nästan 200.000. Då var bara de organiserade medlemmarna räknade – all gymnastik utfördes inte av registrerade gymnaster. Detta var tidens utan jämförelse snabbast växande folkrörelse, alla kategorier. Expansionen var inte resultatet av en organisa-

torisk triumf, tvärtom bars den fram på en våg av nyfrälst fysisk entusiasm.

Gymnastiken måste förstås i ljuset av mellankrigstidens förtjusning över att *göra, visa och tala* om det som tidigare varit otänkbart eller hemligt. Som uttryck för en tidsanda och en längtan efter att ändra det vardagliga livet, den fysiska praktiken och upptäcka nya områden är gymnastiken ett (men talande) exempel på upptäckarglädjen och det nyfikna experimenterandet. Till-sammans med gymnaster finner man frisk-sportare, vegetarianer, scouter, nudister, och idrottare inom skilda grenar. Här finns en käck öppenhet i relationen mellan könen, en hejig kamratlighet och en bussig umgängeston – främst synlig bland ungdomen. Här finns de nya rörelsemönster som dansen skapade, som fanns i jazzens rytm och toner.

Samtiden talar också på boksidor, film-

dukar, estrader och schäslonger om den nya sinnligheten och den sexuella öppenheten. Gymnastiken hade således vid denna tid en annan kroppslig kontext än vad den senare fick.

Den socialdemokratiska tidskriften *Morgonbris* skrev 1934 i dramatiska adjektiv om hur politiken nästan inte hann med i kroppens bankande otålighet. Praktiken föregick den formande diskursen.

Det är en väldig revolution. Vi leva mitt uppe i kroppens revolution, vi märker den knappast, men den är väldigare än alla politiska omvälvningar. Den växer fram ur samma orsaker, världen måste göras om, människornas liv få andra former...för att härda ut måste man ha fysiska krafter, en tränad, välskapt kropp, smidig, väoljad - en maskin att leva med. Det gäller mannen. Men det gäller även kvinnan, som våldsamt rycks ur indolent tillvaro i fett snörliv och trånga skor. Gör kroppen stark och forma den att bli levande, glad och harmonisk och själen följer villigt dess spår. Kroppens revolution är alltså väldigare än alla politiska omvälvningar (Nilsson 1991:89).

Här talades om en erövringsstrategi där den egna kroppen var den första segern man skulle vinna. Det som kännetecknar den nya kroppen är otåligheten - språnget. Otåligheten riktade sig såväl framåt som inåt: att söka nå fram till de ursprungliga källorna. Man skulle erövra såväl den inre som yttre naturen på nytt - stärka kropp som själ. Gymnastiken ingick i en genomgripande förändring som avsåg att spänna kroppar i en djärv båge mot den framtid man ännu blott anade. Kroppen skulle tränas för att användas.

Den lämpligaste infattningen för den nya kroppen var naturen. Vi finner i hela 30-talet en längtan bort från civilisationen och bort från de löften som bröts i och med för-

sta världskriget (jfr Gillis 1976). Gymnastik bedrevs under delar av året i gymnastiksalar, men den instängda atmosfären var blott en underhandslösning. De riktiga upplevelserna gjorde man först ute i det fria, bestrålad av solen och med blommande ängar, skog och hav i blicken. Man var på yttre och inre upptäcktsresa. Vilka strapatser kunde man utsätta kroppen för? Hur länge kunde man ligga i vattnet? Hur långt kunde man cykla på en dag? Hur kände man sig efter att ha blivit bronserad under kanotpaddling i skärgården? Svaren var fortfarande inte givna. Omgivningen kanaliserade krafter till kroppen. Man upptäckte också gensvaret i sig själv.

När jag vandrar här i vildmarken kan jag ej undgå att göra den reflexionen att jag för varje dag som går kommer alltmer under naturens herravälde. Jag rör mig för varje dag som går allt mer hemvant i terrängen, det är som om jag mer och mer komme i korrespondens med föremålen, som om jag sögs upp av miljön, växte samman med den...

Är det inte så att denna känsla inställer sig mer och mer alltefter som ens hud blir härdad av sol och vind? När man ännu inte är solbrynt, när man ännu är storstadsblek och ömhudad, liksom rädes man för naturen, man känner sig bortkommen och vilsen. Men ju mer man blir härdad, desto förtrognare blir man med naturens olika företeelser. Det är en känsla som är ovärderlig. Det är ingångsporten till hälsans helgedom. Just denna förening med naturen är det som stärker kropp och själ i så oanad grad. Det är ett sällsamt ting, svårt att gripa i ord. Man känner sig med ens som en del av denna natur, som man ser omkring sig. Dessa träd, dessa örter på marken, detta hav, dessa solstrålar, som bränna så skönt, äro inte längre något utomstående, något främmande, utan något som hör samman med mitt eget väsen, en del av mig själv. Man är uppfylld av något nytt, som kommer över en med våldsamt kraft, en

känsla av fullhet och helgjutenhets, av mognad och styrka (Henzel 1934:82f).

Otaliga är de fotografier från årsböcker, magasin och familjealbum där män och kvinnor poserar mot en bakgrund av klippor, vattendrag, badstränder och tält. Det utmärkande för dessa är att vvarken individerna eller den uppställda gruppen är huvudpersonen. Det är människor som delar av ett landskap eller ett natursceneri som avbildas. Sjöns blanka vattenyta nedanför klipporna fullkomnas av att man ser grabben som tar språnget för att bryta den. Hagens vita björkstammar och mossiga stenar får liv av att någon står på händer och går upp i brygga. I rörelser artikulerar kroppar naturen.

Så naturen var inte en linneansk lärofa-der i florans och faunans rätta benämning, utan instruktören för fysisk upptäckt, fostran och utlevelse. Det som för borgerligheten var ett lärostycke fyllt av arter som kunde examineras, benämnas, hierarkiseras och göras till föremål för sedelärande reflektioner, var här ett territorium att genomkorsa och motionera i.

För att ge konturskärpa åt denna speciella naturuppfattning, måste man hålla i minnet att det inte rörde sig om en teutoniskt dunkel naturromantik. Den natur man gick ut i var alltigenom frisk - närmast hurtfrisk och ännu inte intecknad. Här fanns ett avväpnande inslag av öppenhet och frigjordhet i människors poser och rörelsemönster. De socialrealistiska eller fascistoida atletiska kropparna som dominerar på omgivningens bekostnad, de finns förvisso också, men mer i skrivna instruktioner och diskurser för hur man skall göra än avbildningar av hur man gjorde. Det var sannerligen inte bara gymnaster som gav sig iväg på sådana upptäcktsresor. Det här är den begynnande massturismens formeringstid där cykeln, tältet, vandrarhemmet och

kanoten blev hjälpmedlen för hundratusentals människor att upptäcka Sverige. Programmen för vad man skulle uppleva kom på efterkälken i förhållande till vad människor gjorde.

Det var också kännetecknande att man handlade som om naturen vore del av det moderna projektet. Man flydde inte blott bort från samhällets tryck och tvång, utan sökte sig också till den förmenta kraftkälla som naturen erbjöd. På samma sätt som samhällets ingenjörer ville adla det svenska landskapet med raka vägar och snörräta kraftledningsgator, tog dess invånare det i bruk för rekreativa, aktiva ändamål.

I ett annat land

Nu omdefinierades också synen på landsbygdens invånare. Nationalromantikens svärmeri för den genuina folkkulturen och dess trohjärtade bärare bereddes en undanskynd plats när blicken riktades framåt. "Åt den traditionella turistalbums-poesin fnyser man och inför en dalkulla i sockendräkt känner man illmarig förlägenhet" som det sades i utställningskatalogen till den riktäckande fritidsutställningen i Ystad år 1936.³

Landsbygden sågs som ett geografiskt vida utspritt hälsoinstitut. Med berätt mod eller i förströdd okunnighet såg man Skansen och museerna över axeln. De representerade inte det kulturarv man kunde identifiera sig med. De fysiska övningar man företog sig väckte en annan historia till livs, en som handlade om bonden som kroppsarbetare; han som härdade sin kropp och var väderbiten, han som åt naturenligen framodlad gröda, han som hade en pragmatisk och naturlig syn på sexuallivet. Att söka sig ut till landet var för många stadsbor och invånare i municipalsamhällen och köpingar att söka sig till det fysiska träningsprogram som man

menade att arbete på åker och äng innebar. Hundratusentals ungdomar drog på sommaren ut i skördearbete och hökörning för att få del av den potential som det naturenliga arbetet erbjöd.

Det fysiska besittningstagandet av landsbygden aktualiserade andra delar av kulturarvet än om man skrivit historien. Kontakten med den förflutenhet och de rötter som fanns på landsbygden var handlingsorienterad och gick därmed vid sidan av den offentliga diskursen.

Man tog sålunda bitar ur livet på landet och identifierade dem som modernt rationella. Härifrån hämtade man praktiska anvisningar i levnadskonst – tips som man sedan tillämpade i det dagliga livet på kontor och vid arbetsplatser. Utan att vare sig skriva historia eller formulera utopier anlade man en livsstil som bortdefinierade gamla mönster och intecknade nya. Det var något långt mer än ett intellektuellt program eller en ideologisk konstruktion. Vad vi står inför är inte först en förändrad *syn* på landsbygdslivet eller på hur dagen eller semestern skulle framlevas och därefter en tillämpning av det mönstret. Det är en förändrad *praktik* som drev människor in i nya upplevelserum. I handling gav man landsbygden nytt innehåll parallellt med att man ändrade sin egen fysiska praktik. Denna hållning, som i vissa avseenden också var typiskt modern blev såtillvida en fysisk disposition och en färdighet – och efterhand också en ny berättelse om livet på landet. Den fick återverkningar på svenskars föreställning om det historiskt förflutna och på deras föreställningar om framtiden.

Det enkla levnadssättet

När man betonade öppenheten och friskheten satte man den i kontrast till sekelskiftets oscariska viktorianism och hopknäppt-

het. Ja, det var nu som människors livsstil vid sekelskiftet kom att definieras i mörka färger. Man såg sig själv kontrastivt emot äldre mönster.

Vägen mot en bättre livsföring handlade om pragmatiska steg: att bära mjuka kragar i stället för de gamla fadermördarna; att gå i bekväma skor som hade tillräckligt utrymme för tårna; att bära en praktisk och funktionell overall på fritiden; att promenera till arbetet, att arbeta med kroppen, att andas frisk luft, att äta en sund kost, att sova för öppet fönster, att vara öppet käck i hittills hemlighållna frågor. Allt var samlat under begrepp som enkelhet och naturlighet. Allt lät sig förenas med det moderna projektets uppbrottsberedskap och längtan efter att färdas med lätt bagage.

Det enkla levnadssättet blev alltså början på resan att reorganisera – öppna – sinnena. Kroppen, dess vanor och höljen blev på en gång något plastiskt och föränderligt och något okänt.⁴ Människor såg hur de kunde skapa sig själva genom gymnastik och träning; styra sin matsmältning och vinna hälsa genom diet; undvika sjukdomar genom att ändra sin livsstil; härda sin motståndskraft genom strapatser, upptäcka sin frihet genom att gå i mjuk gymnastikoverall, shorts och sandaler. Här sker alltså en reorganisering av kroppen och av sinnligheten, här öppnas nya arenor att verka på och skapas nya rörelsemönster. Framförallt: här lär sig människor att göra kroppen lyhörd för olika propåer, krav och möjligheter. Föränderligheten som organiserande princip börjar med att man gör kroppen mottaglig.

Jakten på sanning

Varje samhällsförändring tar fysisk gestalt. Klasser, kön och kulturella grupper markerar sig kroppsligt och så gör epoker. I sättet

att röra kroppen, bevaka dess gränser, uppmärksamma dess funktioner och välja ut de delar som kunde benämnas och cirkuleras i en öppen retorik gestaltar människor sin samtid och dess särprägel. 30-talet valde ut andra kroppar, andra poser, andra åldrar och andra aktiviteter än sekelskiftet – och nutiden. Kroppen blir den yta där budskap och erfarenheter tydligast avtecknar sig (Feldman 1991). Därigenom blir den ingen statisk avspiegling av en tid. Människor slets mellan erfarenheter, egna intressen, yttre propåer och befintliga begränsningar. Med kroppen, i sina rörelser försökte de upptäcka och inteckna den förändring som pågick. Gymnastiken var lika mycket att disciplinera den egna kroppen som att undersöka dess möjligheter.

Övningarna i naturen kan ses som en rit där man sökte sig till det som ännu var förborgat och oformulerat. Mötet med naturen var mötet med ett öppet system, ett system som formades i mötet mellan kropp och natur. Man tog på olika vägar in budskap som var vagt artikulerade, ännu inte verbaliserade. Var och en kunde uppsöka den hälsokälla som fanns där ute och tillägna sig dess gåvor. Den förening av kropp och natur som det rituella beteendet handlade om kunde leda till att man upptäckte den egna förmågan. Nya kroppsörelser gav nya mål och födde nya tankar. Människor fick nya erfarenheter och undersökte nya identiteter och verksamhetsområden fysiskt innan de började utforska dem kognitivt (jfr Jackson 1983).

Centrala begrepp som hårdning, uthållighet, käckhet och sexualitet var delar av ett sökande. Kroppen blev det instrument genom vilket man prövade att få visshet. När man utsatte den för strapatser, prövade dess styrka, strävade efter att härda den och framkalla smärta var det för att man ville skapa ett subjekt i en tid av omgestaltning –

upplösning likaväl som nybygge. Att framkalla smärta är liksom viljan att uppsöka lust ett försök att skapa tydlighet i gränsmarkerna till otydligheten (jfr Seremetakis 1991:4).

Vanornas rationalisering

Upptagenheten av det fysiska kan vi i skiftande framtoning iaktta i hela Europa under mellankrigstiden – men ingenstans så brett och så folkligt omfattat som i Sverige. Vad var det som gjorde situationen här så unik?

Bland de mest pådrivande när det gällde att rationalisera vardagsvanorna och träna sig för språnget framåt, fanns de många olika folkrörelserna. Samma modernistiska otålighet finner vi tidigare i frikyrkan, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen. Här fanns i olika tappning den utopi som gjorde dagen till ett väntrum inför morgondagen.

När den legendariske nykterhetsvännen och folkrörelsekämpen Justus Elgeskog 1935 ombads uttala sig om gymnastiken, öste han lovord över dess inneboende potential. Den kunde, skrev han "ställa sig vid sidan av de andra hälsomakterna och göra gemensam sak med dem i medveten syftning mot en i alla avseenden rationell livsföring":

Gymnastiken ... måste vidga sig att omfatta alla sidor av modern livsföring, som i anslutning till gymnastiken kan bli föremål för upplysning och uppfostran. Är det icke ganska egendomligt, att det i en tid, då man bildar sammanslutningar för nära nog allting, icke ansetts behövt att skapa en särskild organisation för *befrämjandet av rationell livsföring*. Då en sådan organisation icke finns ... bör dess funktion övertas av Svenska Gymnastikförbundet ... (1935:289)

Målet att rationalisera livsföringen ingick i ett välbekant sammanhang med rötter långt

djupare än t.o.m. nykterhetsrörelsen. Det handlade om vikten av att leva ett förnuftigt och värdigt liv där man inte blev slav under någon påtvingad boja. Denna kunde sedan heta alkohol, överhetsförtryck eller ingrod-
da tankevanor. Gymnastiken anknöt direkt till det moraliska bildningsprogram som folkrörelserna arbetat för i ett halvt århundrade. Enligt detta bar individen personligen ansvaret för sin förbättring. Genom att läsa, begrunda, reflektera och skaffa långa planeringshorisonter skulle man få inspiration för att ändra det egna livet. Man måste befria sig från de på en gång lågt djuriska och vanemässiga impulserna som hindrade en från att "stiga mot ljuset". Så skulle man förvandla det egna livet till ett civilisatoriskt projekt, där var dag var en kamp för att höja sig och nå klarhet. Det krävde i sin tur att individen hade insikter nog att frigöra sig ur de kulturella sammanhang där han eller hon för närvarande var inskriven. Den gemenskap man skulle sträcka sig efter var i stället den framtida, den som var uppbyggd av andra bröder och systrar som delade samma ideal. Det var inte bara nationalismen som skapade ett "Imagined Community". Inom arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och frikyrkan cirkulerade det myntet flitigt och nöttes i dagligt bruk.

En sådan vardagsrationalism, grundad på läsning och studier, var inte en uppfinning av 1800-talets uppåtsträvande folkrörelser. I stället har den sin bakgrund i den lutherska pietismen och i "läseriet." Här fanns samma rörelseriktning för den enskilde, nämligen att studera de heliga skrifterna och genom begrundan nå kunskap om Guds vilja med ens liv (Ambjörnsson 1989). Att inrätta vardagen efter den visshet man förvärvat var en del av livets sakrament. Det betydde att reducera livsföringen till det ytterst nödvändiga, att avstå från prål och oförnuft.

När alltså Justus Elgeskog pläderade för

en rationalisering av livsföringen slog han an en sträng som hade genklang i svensk folkrörelse och i en vida omfattad religiös tradition. Gymnastikens tongångar var märkvärdigt välbekanta. Gymnastiken lovade att göra vad man tidigare hade predikat. Nu var det dags att gå från ord till handling. Man behövde inte längre "nöja sig med att undervisa om rationell livsföring; man måste också tillämpa den" (1935:290).

Gymnastiken och de andra kroppsrörelserna transformerade sålunda en tankefigur till ett fysiskt program. Ett som talade om vikten att drömma sig in i en framtida identitet och att sträcka sig utöver de existerande vardagliga villkoren för att nå något bättre. Sådillvida var den ett exempel på hur moderniseringen skedde underifrån och hur ändringen av kroppen var en logisk fortsättning på något som hade djup historisk kontinuitet.

Samtidigt blev de nya kroppsrörelserna något som reorganiserade bilden av det förflutna. Man fick en kontinuitet till en annan och mycket folkligare historia än den idylliserande nationalromantikens. Gymnastiken och rationaliseringen av vardagen bidrog till att göra svenskarna mer oberoende av den officiella och mer pompösa historieskrivningen. Den mångomtalade svenska historielösheten kan svårigen tänkas utan denna form av kroppslig omorganisering av det förflutna.

Att drömmarna fanns där sedan länge talar dock inte om varför de nu gavs gestalt.

Modernisering uppifrån

Mellankrigsåren i Sverige var den officiella genombrottstiden för modernismen i dess funktionalistiska framtoning. Den blev då en exportvara som sträckte sig långt utanför borgerlighetens, de intellektuellas och den

läsande allmänhetens begränsade kretsar. De spår som då lades ut har sedan styrt riktningen av det höghastighetståg som kallas "Den svenska modellen" (se Frykman & Löfgren 1985).

Förklaringar härtill har mest handlat om förändringar på en styrande nivå. I början av 30-talet inledde socialdemokraterna de fyra decennierna av oavbrutet maktinnehav. Då drogs en reformpolitik igång med syfte att i grund förändra inte bara samhällets infrastruktur utan också medborgarnas vardagsliv. Intellectuella med funktionalismens behovsorienterade, rätvinkliga och rationella ideal fylkades runt makten, redo att iscensätta de drömmar som nu blivit politiskt möjliga. Radikala debattörer som makarna Myrdal, Uno Åhrén, Gregor Paulsson, Axel Höjer - för att nu exemplifiera med några få - stod inte i opposition till existerande maktstrukturer utan kom att bli den nya maktens uppburna samhällsingenjörer. Svenska intellektuella blev reformerande intellektuella (Eyerman 1990). Bland dem frodades tron på att samhällslivet och privatlivet gick att rationalisera - samtidigt. Nu invaderades myndigheter, arkitektkontor, skolläbningar och sjukvård av människor som brinnande i anden ville förbättra villkoren för de sämre ställda. Deras mål var att med kloka åtgärder "lägga livet till rätta" för den vanlige medborgaren (Hirdman 1989). "Det starka samhället", som Tage Erlander kom att kalla tanken, behövdes för att hjälpa sina svagaste medlemmar.

Makten över kroppen

Folkhemmets medborgare blev utsatta för välvilliga koloniseringsförsök som handlade om hur de skulle inrätta sitt vardagsliv och sköta sitt fysiska jag. Kroppens dygnsrytm,

hur länge den skulle sova och arbeta, hur många kalorier den behövde, dess tandstatus, mentala hygien och sexuella vanor blev vetenskapligt definierat och förvandlat till politiska frågor. Här skapas en bred beröringsyta mellan makten och den enskilde.⁵ Från styrande håll ville man bryta ned existerande, efterblivna vanor och ersätta dem med nya, rationella sådana.

När man i Sverige gjorde en pionjärinsats för att föra in sexualundervisning och sexualhygien i skolorna var detta just ett exempel på försöket att rationalisera kroppen och dess drifter. Det fanns såväl från kyrka som myndigheter och ansvarskännande medborgare en ofta uttalad rädsla för att ungdomen skulle brytas ned av "otyglad" eller "försämd" sexualitet och att det mänskliga samlivet skulle gå i erotikens och njutningens tecken (jfr Frykman 1988). Reorganiseringen av sinnena fick inte ske på otyglad och okontrollerad vis. Sexualiteten behövde styras in på produktiva och lyckobringande banor varför man lanserade olika former av upplysnings- och uppfostringsprogram. Dessa tenderade att bli övningar i icke-osedlighet och vaccination snarare än neutral information.

Det pris medborgarna fick betala för att leva med en sådan statlig omtänksamhet, var att de fick vänja sig vid tanken att någon annan visste bäst (Arnstberg 1989). Det starka samhället behövde aldrig visa sin stränghet, bara sin klokhet. De styrandes eller "maktens" hierarkiskt bevakande blick såg på medborgarna med största välvilja. Man kan med Foucault peka på hur Folkhemmets svenskar internaliserade den kontrollen och gjorde den till sin egen: de blev inte maktutövningens objekt utan dess subjekt. När han i *Övervakning och straff* pekar på att samhället visade sin makt genom att att ingjuta i medborgarnas sinnen viljan att vara effektivare, ordningsammare och mer

angelägna om att vårda sin fysiska förmåga, undrar man stilla om han föll tillbaka på sina erfarenheter från sejouren i Uppsala vid 50-talets slut. Den svenska makten var inte en förtryckarmakt utan en produktiv makt.

Medelklassens självförståelse

Bilden av Sverige som den villkorliga frihetens stamort på jorden kan alltså ha ett berättigat fotfäste i det allmänna medvetandet. Staten blev en exempellöst inflytelserik maktfaktor. (Här fanns också en lång härskartradition att bygga vidare på. Sedan århundradena kunde makten lita till en tjänande, lojal och lyhörd ämbetsmannaklass.)

30-talet var också genombrottstiden för medelklassen, för bildningsborgerskapet, för de många experterna. Nu talades det i lyriska ordalag om den ljusa framtid då intelligensaristokratin skulle ersätta all tidigare adel – den adel som vilat på brutalt våld, på börd eller på börs (Frykman 1987:192). Nu talade medelklassens intellektuella med sympati om folket och den stora arbetarklassen, den folkmajoritet som var den numerärt oundvikliga plattformen för det tribunskap man tilldelats. Den legitimeringskris de annars stått inför när de närmande sig makten, löste de intellektuella genom att återropa sitt folkliga mandat. De agerade inte utifrån egenintresse utan gjorde anspråk på att ha högre och ädlare syften (jfr Gouldner 1979).

Den nya "kultiverande medelklassen" talade vetenskapens och förnuftets klara språk. Kroppen, dess funktioner och prestationer stod ju i fokus för mycket av reformarbetet. Folkhemmets medborgare skulle framträda i presentabel gestalt – en som var en avgjutning av medelklassens idealbilder. Vikten av att bada, motionera och rationalisera hemarbetet handlade enligt diskur-

serna inte om att torgföra en *ideologi* eller ett moraliskt program – det skulle väckt omedelbara reaktioner i torp och bruksbostäder – utan att sprida en ideologi genom att *lära ut en metod* (Frykman 1981, Frykman & Löfgren 1985). Att gymnastikrörelsen var inblandad med medelklassens värderingar är självklart. Här fanns en förbindelselinje.

Men översättningen från den reformerande världens många ambitiösa program till folklig praxis är alltid vanskelig. De senaste decenniernas etnologiska forskning har snarast visat på den relativa autonomi som vardagens kulturella organisation haft i förhållande till propåer utifrån (jfr Åström 1985).

Frågan är också om inte 30-talets intellektuella i första hand mässade för varandra. Det som var sanning i ett konstnärligt avantgarde eller bland framsynta reformatorer förblev en sanning främst där. Förslag som tog sikte på vardaglivets rationalisering stannade kanske i statliga kommittébetänkanden, på tidningarnas ledarsidor och andra arenor där folk i allmänhet saknade tillträde? Sällan kom de utanför de bildades egna kretsar. Den beramade Stockholmsutställningen 1930 t.ex. betydde föga för människors föreställningsvärld. De såg med undran och fasa på platta tak, kromblanka stålrörsmöbler och laboratoriekök. Först i efterhandens historieskrivning har den utställningen blivit till vad den aldrig var i samtidens kultur. Ett flagrant exempel på denna slutenhet är det tidiga 40-talets nativitetspropaganda. 30-talets kris i befolkningsfrågan skulle lösas genom att familjerna uppmanades skaffa fler barn. De skulle, med andra ord rationalisera vardagen såtillvida att de insåg sexualitetens mental- och känslö-hygieniskt gynnsamma effekter och såg på stora syskonskaror som en väg till lycka för familjen och för samhället: indivi-

duell och samhällelig välfärd hängde nära samman. Följden av en intensiv propaganda blev naturligtvis att präster, läkare, lärare och andra medlemmar av medelklassen skaffade stora barnkullar. I arbetarklassen gick barnafödandet tvärtom ned (Hatje 1974). Man använde sig här av de nu tillåtna preventivmedlen för att göra tvärt emot det staten ville.

Det som man vanligtvis sett som inledningen till det stora språnget mot samhällelig reformering fyllde således också uppgiften att vara en del i en kulturell formeringsprocess bland hittills vagt koordinerade medlemmar av ett växande bildningsborgerskap. Den formeringen var i sig en viktig del i att etablera medelklassen som en reformvänlig och progressiv medelklass. Här lades ut en stig man under lång tid kom att vandra.

För bildningsborgerskapets vidkommande var reorganiseringen av sinnena något som tog sin början i ordet som sedan blev kött. För andra samhällsklasser var den omedelbara handlingen av mer genomgripande betydelse.

Motsatsernas dynamik

Vad vi kan iaktta under 30-talet är en intressant växelverkan. Samtidigt som försöken från centralt håll tilltar i bredd och intensitet, försöker människor genom motaktiviteter fly undan de disciplinerande greppen. Omvänt kan man se hur politiken andfått hastar efter den kroppens revolution som nu pågår och försöker skriva in den i önskade banor. I fysiska övningar, idrott, hälsokostre rörelser, frisksport, fjällvandringar och sinnenas revolution sökte man upp oprövade territorier, alternativa rörelser, nya svar.⁶ Vad man här sökte var inte bara nya upplevelser utan nya sanningar. Människors drömmar om ett annat liv fick ett konkret

och nåbart innehåll. För att de skulle bli trovärdiga måste de prövas. Framtiden var föregripen i en rörelse.

Det är svårt att förstå dynamiken hos förändringen i 30-talets värld om vi inte ser hur ett ökat statligt intresse föder växande folklig aktivitet, hur strategier för att behärska följs eller föregås av försök att erövra och hur i den kampen takten i förändringen drivs upp. Kroppens revolution hade varit otänkbar utan det nymornade välfärdssamhällets idoga fingrande på medborgarnas fysik. Det faktum att man hade aldrig så många reformglada på aldrig så inflytelserika platser skulle sannolikt inte förmått ändra människors vardagsliv - om inte detta andra tillkommit. Makten att förändra utgick inte blott från regeringskansli eller en samhällelig grupp. Tvärtom skapades den svenska moderniteten och förändringsbenägenheten i tusentals möten mellan folks vardagsliv och reformivrarnas program. Ja, i själva verket skulle man kunna hävda att det egentligen var här i den inbillade maktens periferi som reformprogrammen fick sin utformning och att det var i dessa möten som den starka statliga makten definierades.

Frågan är alltså inte om medelklassen eller staten verkligen lyckades lära ut metoden - det gjorde den med stor effektivitet - utan hur det kunde komma sig att projektet var så framgångsrikt och att resultatet blev så mångfacetterat. Förändringen blev möjlig tack vare att den möttes av transformerande processer underifrån. Om kulturella mönster liksom makt, växer ur vardaglig praxis vore det lika befogat att ställa frågan på huvudet och fråga om det var så att moderniseringen drevs som en folklig motstrategi. Vad vi står inför är därför en komplex situation där det förs en kamp mellan olika intressen och där man ser skilda mål för sitt agerande. Den kulturella förändringen var och förblev ytterligt motsägelsefull

och det är i sättet att gestalta detta spänningsförhållande som kroppen blir tidstypisk.

Så blir 30-talets dramatiska förändring mer gripbar när den sätts i relation till den statliga nyfikenheten på privatlivet, till framväxten av nya klasskonstellationer och till människors vardagliga försök att med kroppen undersöka det nya samhällets möjligheter. Ingen av de olika faktorerna var bestämmande över de andra – ingen kunde tänkas utan samspelet med de andra. Det var komplexiteten som var kulturellt organiserande, en kontrastriktighet som efterhand ledde fram till nya konstellationer, nya erfarenheter, nya drömmar, nya rörelser.

Att skriva och att göra modernitet

Vi har nu delvis andra svar på hur det kom sig att Sverige på så kort tid förvandlades till en modern nation än den vanliga historieskrivningen. Vi har fått söka där vi är ovana att finna – i vardagens handlingar och sinnenas reorganisering mer än i maktens korridorer. En disposition som var modern fanns redan där som en strävan med rötter i pietism och folkrörelser. Här fanns en färdig form för tanken att gå in i. Sålunda var den diskurs som skapades för kroppen planterad i ovanligt god jordmån. Här skapades också nya centrala maktinstrument. Det underlättade förändringen. Men det primära i analysen av kroppens roll i processen ligger i att visa på att den nya tiden inte var något som människor primärt förstod, utan något de kände att de aktivt erövrade, prövade och behärskade. Den nya fysiska dispositionen symboliserade inte blott den nya tiden – den var den.

Den stora omdaning av sinnena var tyst, icke-diskursiv och kom därför inte att integreras med historieskrivningen. I läroböckernas och forskningens bild av det

svenska 1900-talet ryms 30-talets rationaliserande radikaler och "Den svenska modellens" politiska förarbeten. Här skapas bilden av reformernas omgestaltande krafter, makten som utgår från centrum. Men var finns gymnastiken, sportstugorna, kanotpaddlingen och cykelsemesterna? Var finns de många övningar i uppbrott som gjorde nydaningen möjlig? Utrymmet för de som gjorde moderniteten är begränsat till förmån för dem som trodde sig bestämma över den. Den kroppsliga färdighet som de tränade upp tillhör den oskrivna historien.

Ambassadör Clark Kerr's förhoppning – om han mot all förmodan blivit engelsk diktator – att kunna införa det rationella svenska gymnastikprogrammet stannade på Svenska Dagbladets tidningssidor. Den svenska gymnastiken var inte blott en idrottsrörelse – den visade de erfarenheter, drömmar och maktstrukturer som utgjorde det svenska 30-talet.

Noter

1. Den interaktionistiska identitetsforskningen handlar om gränsernas och kontrasternas retorik: hur identitet blir en förhandlingsvara i mötessituationer. Det är ingen tillfällighet att etnicitetsforskningen här haft sin självklara teoretiska plattform. Kulturmöten tvingar, med Batesons ord, skillnaden att synas på kartan (Bateson 1972). I en uppsats i samlingsverket *Nationella identiteter i Norden* diskuterar Linde-Laurson hur dansket genom åren definierats kontrastivt till den i Norden mer dominerande svenskheten (1991:16).

2. Citerat efter Riksföreningen för gymnastikens främjande, *Årsbok 1935* s. 183. Den svenska gymnastiken var under dessa år en framgångsrik exportartikel till länder i Europa, Sydamerika och Asien.

3. Citerat efter Nilsson 1991:88. "Hazeliuz' Dalar-na låg fjärran från Ystad" påpekar författaren kärnfullt.

4. Den vetenskapliga diskussion som nu fick växande legitimitet var den som inte handlade om folkpsykologi i genetiska utan i fysiska termer. Hur kunde man på kroppshållning och muskelansättning avläsa karaktär och förmåga – vilka samband fanns det mellan yttre gestalt och inre egenskaper? Teorier om egenskaper som åtföljde olika statur (atletisk, lept-

som, pyknisk etc.) blev till en vardagsvara bland intellektuella.

5. Eugeniken kom som en konsekvens av viljan att indela befolkningen i olika produktiva kategorier där man uppmanade de "dugligaste" (vilka vanligen var medlemmarna av den bildade medelklassen) att reproducera sig och de odugligaste att sluta göra så. I värsta fall fick de senare läggas under kniven och steriliseras.

6. Här skapas också de passiva flyktstrategierna och sofflocksliggande blir en form av folklig protest. Det är nu som den klurige Kronblom dyker upp som den irrationella motståndskampen med lättjan som främsta vapen.

Litteratur

- Ambjörnsson, Ronny, 1989. *Den skötsamme arbetaren*. Stockholm.
- Anderson, Benedict, 1983. *Imagined Communities. Reflexions on the Origin and Spread of Nationalism*. London.
- Arnstberg, Karl-Olov, 1989. *Svenskhet. Den kulturförnekande kulturen*. Stockholm.
- Bateson, Gregory, 1972. *Steps to an Ecology of Mind*. New York.
- Berman, Marshall, 1982. *All that is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity*. New York.
- Bourdieu, Pierre, 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London.
- Daun, Åke, 1989. *Svensk mentalitet. Ett jämförande perspektiv*. Stockholm.
- Dumont, Louis, 1986. *Essays on Individualism. Modern Ideology in Anthropological Perspective*. Chicago.
- Elgeskog, Justus, 1935. "Rationell livsföring - ett problem för dagen". I: *Riksföreningen för gymnastikens främjande. Årsbok 1935*.
- Eyerman, Ron, 1991. "De intellektuella och staten: en analytisk modell med särskild hänvisning till USA och Sverige". I: *VEST - Tidskrift för vetenskapsstudier*, 1.
- Feldman, Allen, 1991. *Formations of Violence. The Narrative of the Body and Political Terror in Northern Ireland*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, Michel, 1980. *The History of Sexuality*, Vol I. New York.
- Frykman, Jonas, 1981. "Pure and Rational: the Hygienic Vision". I: *Ethnologia Scandinavica*, s. 36-62.
- Frykman, Jonas, 1987. "The Educating Class". I: *Kinderkultur*. 25. *Deutscher Volkskundekongress*. Bremen.
- Frykman, Jonas, 1988. *Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*. Stockholm.
- Frykman, Jonas, 1991. "Modernitet som svensk mentalitet". I: Agrell, Wilhelm (red.). *Nationell säkerhet utan gränser*. Stockholm.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red.) 1985. *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Malmö.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red.) 1991. *Svenska vanor och ovanor*. Stockholm.
- Gouldner, Alvin, 1979. *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. New York: Oxford University Press.
- Henzel, Roland, 1934. *Årsbröder emellan*. Stockholm.
- Hatje, Ann-Katrin, 1974. *Befolkningsfrågan och välfärden. Debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 30-och 40-talen*. Stockholm.
- Hirdman, Yvonne, 1989. *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm.
- Jackson, Michael, 1983. "Knowledge of the Body". I: *Man* 18.
- Lash, Scott & Friedman, Jonathan 1992 (red.). *Modernity & Identity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Linde-Laursen, Anders, 1991. "'...derfra min verden går' - om nationell identitet". I: Linde-Laursen, Anders & Nilsson, Jan-Olof (red.). *Nationella identiteter i Norden - ett fullbordat projekt? Nordiska Rådet*.
- Lindqvist, Mats, 1988. "Var dag den andra lik?". I: *Häftan för kritiska studier*. 3.
- Löfgren, Orvar, 1984. "Våra vänner i naturen". I: Ambjörnsson, Ronny & Gaunt, David (red.). *Den dolda historien*. Stockholm.
- Löfgren, Orvar, 1991. "Nationalizing Modernity". Paper presented at the seminar "Comparative Modernities". Lund: Mimeo.
- Nilsson, Jan-Olof, 1991. "Modernt, alltför modernt. Speglingar". I: Linde-Laursen, Anders & Nilsson, Jan-Olof (red.). *Nationella identiteter i Norden - ett fullbordat projekt? Nordiska Rådet*.
- Seremetakis, Nadia 1991. *The Last Word. Women, Death and Divination in Inner Mani*. Chicago: University of Chicago Press.
- Weber, Eugen, 1977. *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870-1914*. Stanford.
- Åström, Lissie, 1985. "Husmodern möter folkhemmet". I: Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red.). *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Malmö.